

Близький Схід

Детальна навчальна презентація з дисципліни «Країнознавство»

Фокус: просторово-цивілізаційні особливості, політика, конфлікти, економічна структура, транспортні вузькості та сценарії розвитку регіону.

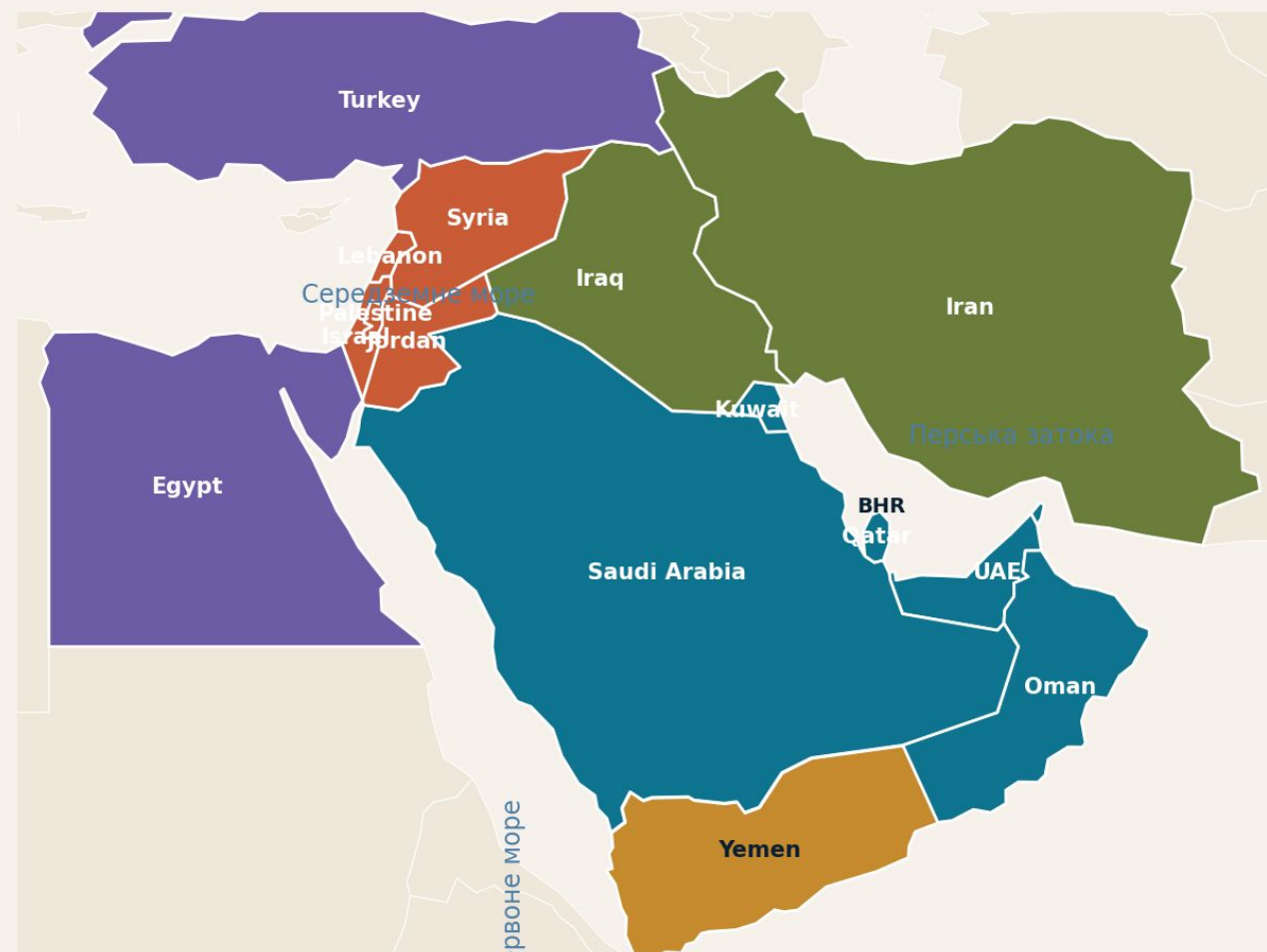
країнознавчий ракурс

економічний блок

34 слайди

візуальні схеми й карти

Підготовлено на основі наданих відеоматеріалів та доповнено офіційними джерелами IMF, World Bank, EIA, IEA, UNCTAD, UN.

Від географії та демографії — до нафтогазової економіки, логістики, FDI та регіональних ризиків

Логіка презентації та результати навчання

Що студент має зрозуміти після опрацювання теми

1. Простір

Окреслити межі Близького Сходу, субрегіони, природні умови та просторовий каркас заселення.

2. Суспільство

Пояснити демографічну, етномовну, релігійну та політичну строкатість регіону.

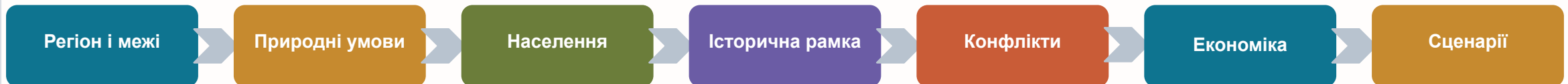
3. Геополітика

Побачити конфліктні вузли, роль зовнішніх акторів і стратегічне значення морських проходів.

4. Економіка

Проаналізувати енергетичну модель, диверсифікацію, FDI, міграцію та ризики розвитку.

Структура заняття

- Презентація побудована як послідовний перехід від країнознавчої характеристики до геоекономічного аналізу.
- Окремий економічний блок виділено в другій половині презентації, як ви просили.
- Усі карти в презентації є оригінальними візуалізаціями, створеними спеціально для цього набору слайдів.

Чому Близький Схід залишається ключовим регіоном світу

Чотири виміри, які пояснюють його непропорційно великий глобальний вплив

Енергетика

20 млн бар./добу нафти проходило через Ормузьку протоку у 2024 р.; регіон у 2024 р. забезпечував близько 30% світового видобутку нафти.

Маршрути

Суецький канал обслуговував близько 12–15% світової торгівлі у 2023 р.; порушення навігації швидко б'ють по цінах і страхуванню.

Соціальна концентрація

Міста, паломницькі центри, вузли міграції та молоді вікові когорти формують сильний демографічний та культурний ефект регіону.

Ризики

За оцінками Світового банку, водний дефіцит може зменшити ВВП деяких країн MENA на 6–14% до середини століття.

Ключова аналітична ідея

Близький Схід не можна зводити лише до воєнної проблематики. Це регіон, де накладаються одна на одну:

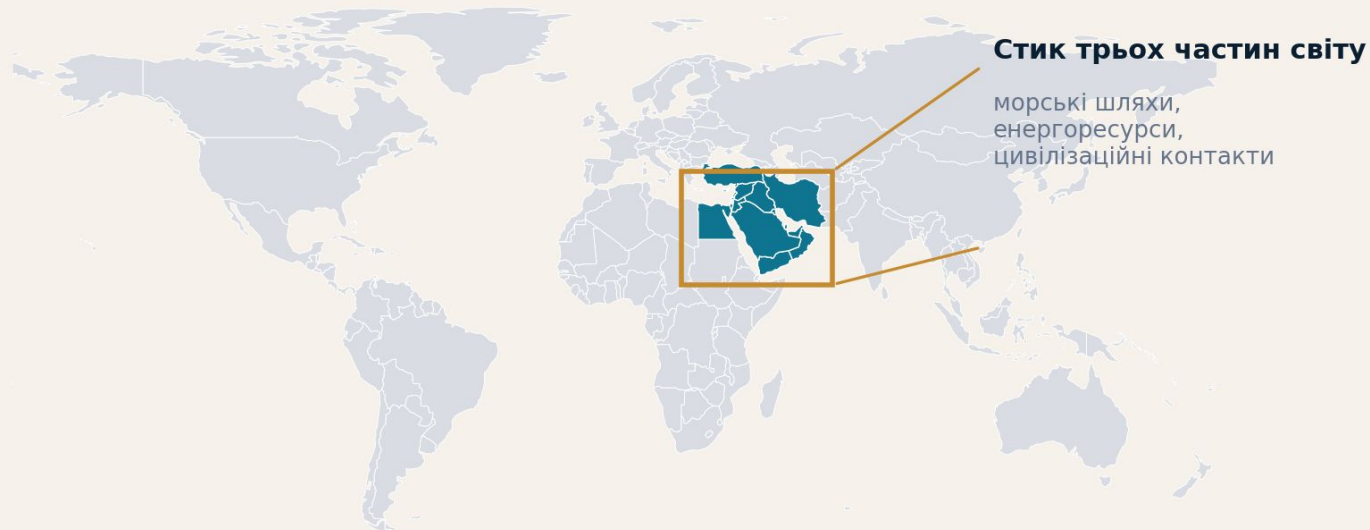
- енергетична рента;
- транзитна логістика;
- релігійно-цивілізаційна символіка;
- швидка урбанізація;
- нестача води;
- зовнішньополітичне суперництво.

Саме ця комбінація робить регіон системним для світової економіки й міжнародної політики.

Де починається і де закінчується Близький Схід?

Поняття регіону залежить від аналітичної мети, але ядро лишається відносно сталим

Ядро регіону

Левант, Аравійський півострів, Ірак, Іран; у багатьох курсах додають Туреччину та Єгипет як «мости» до Європи й Африки.

Географічна логіка

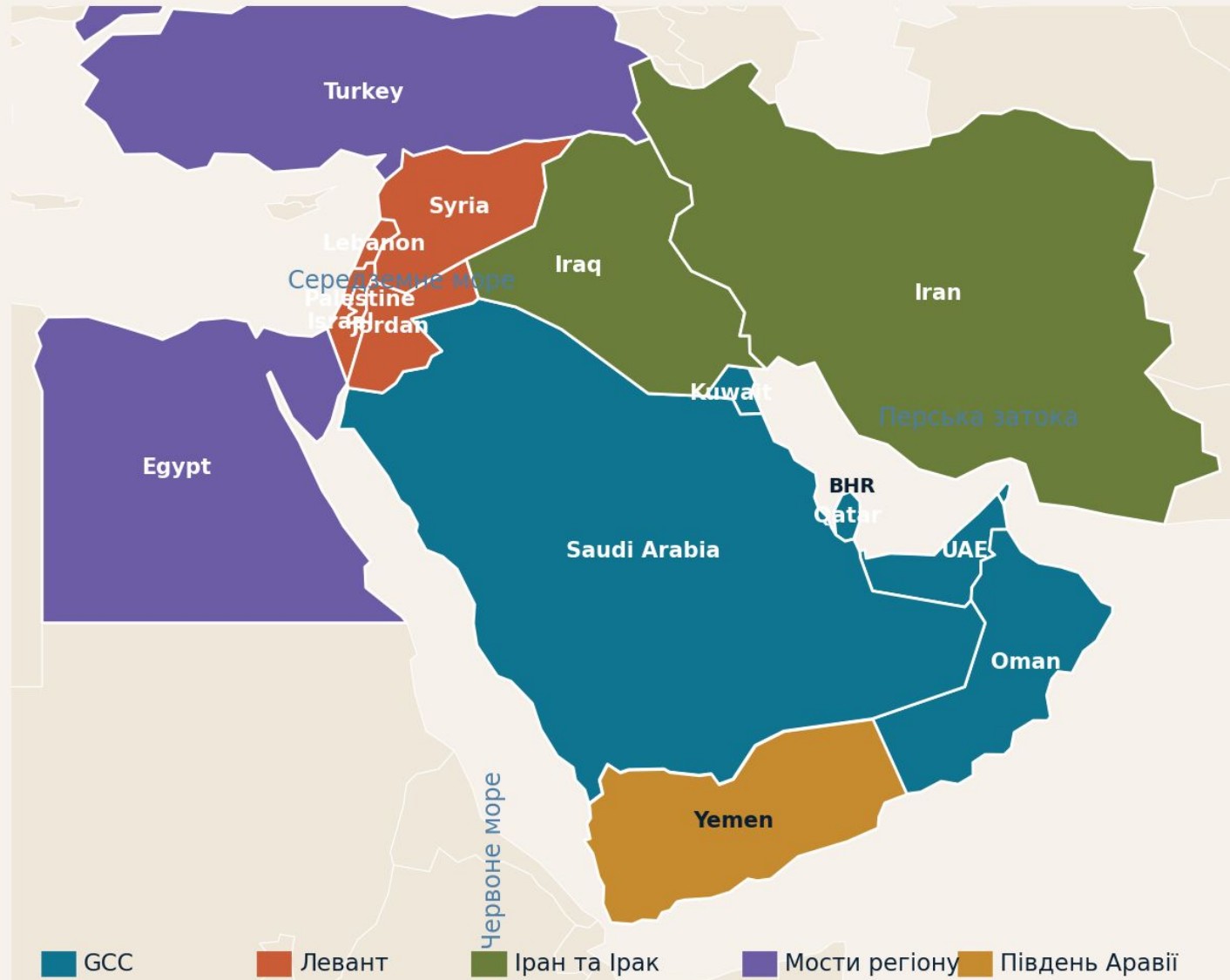
Це простір між Середземним морем, Червоним морем, Перською затокою, Анатолією та Іранським нагір'ям.

Країнознавча логіка

Регіон вивчають як сукупність держав із близькими історичними зв'язками, спільними маршрутами, ресурсами, релігійними центрами і конфліктними вузлами.

Політична карта та субрегіони

Зручно мислити регіон не як однорідне ціле, а як комбінацію кількох функціональних блоків

GCC (Gulf Cooperation Council)/ країни Затоки

Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт, Оман, Бахрейн — ядро енергетичної ренти та диверсифікації.

Левант

Сирія, Ліван, Йорданія, Ізраїль, Палестина — висока історична щільність, конфлікти, транскордонні залежності.

Іран та Ірак

Континентальний центр сили, вузол енергетики, безпекових альянсів, мілітаризованих мереж та сухопутних коридорів.

Мости регіону

Туреччина і Єгипет з'єднують Близький Схід із Європою, Африкою, Чорним морем та Суецьким маршрутом.

Природне середовище: аридність, річкові долини, узбережжя

Саме контраст між дефіцитом води та концентрацією ресурсів формує базову географію регіону

Аридне ядро

Пустелі Аравії та значна частина внутрішніх територій задають обмеження для сільського господарства й розселення.

Річкові осі

Ніл, Тигр і Євфрат — життєві коридори, де зосереджені населення, іригація, транспорт і політика водних ресурсів.

Узбережжя та порти

Саме прибережні смуги, а не внутрішнє пустельне ядро, є головними зонами урбанізації та глобальної інтеграції.

Демографія та урбанізація

Регіон поєднує високий ступінь урбанізації, молоді вікові когорти та нерівномірну просторову щільність

Урбанізація

У багатьох арабських країнах частка міського населення є високою; за матеріалами UN-Habitat вона часто коливається в межах приблизно 50–85%.

Міграція

Країни Затоки залежать від міжнародної робочої сили, а більша MENA-система залишається важливим простором переміщень, діаспор і біженців.

Молодь

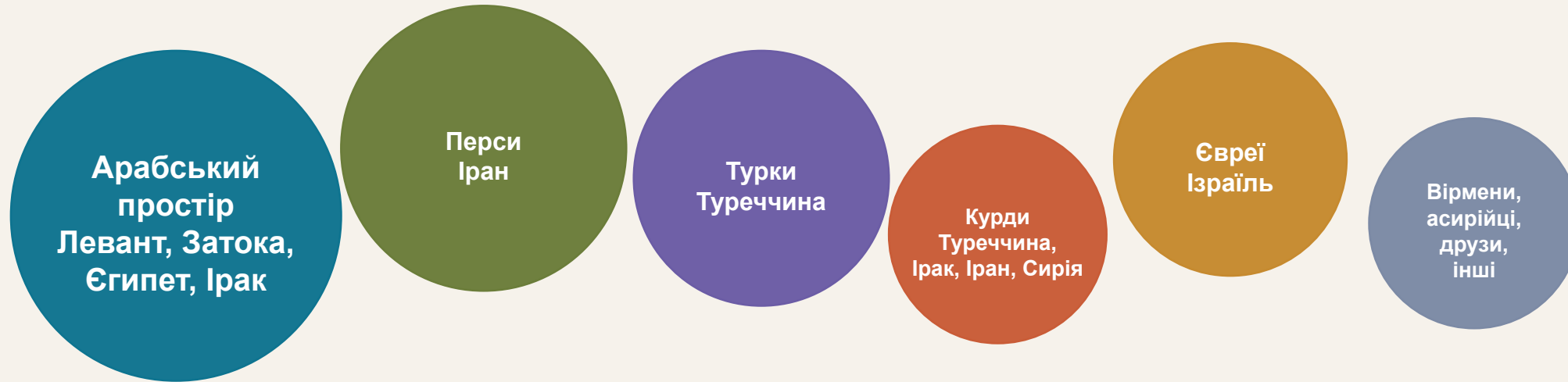
Велика частка молодих когорт створює одночасно можливість демографічного дивіденду і тиск на ринки праці, освіту та житло.

Просторова нерівномірність

Головні агломерації тяжіють до узбереж, річок, портів і транзитних коридорів, а не до пустельного центру.

Етномовна мозаїка

Політичні кордони не збігаються повністю з етнокультурними ареалами

Методичний висновок

Для країнознавства важливо бачити не лише держави, а й етнокультурні ареали, меншини, транскордонні спільноти та мови як фактори політики й безпеки.

Релігійний ландшафт

Релігійна географія регіону є просторово конкретною й політично значущою

Сунітський ареал

Більшість арабських країн, Туреччина, значна частина міського простору регіону.

Шиїтський ареал

Іран; велика вага в Іраку, Бахреїні, Лівані та мережах регіонального впливу.

Юдейський центр

Ізраїль / Єрусалим як поєднання релігійного, національного і державного виміру.

Християни й менші конфесії

Ліван, Сирія, Палестина, Йорданія та локальні громади інших країн.

Чому це важливо для країнознавства?

- Священні міста, паломницькі маршрути та конфесійна топографія мають прямі наслідки для безпеки й дипломатії.
- Конфесійна належність може впливати на партійні системи, регіональні альянси та зовнішню підтримку акторів.
- Однак зводити політику регіону лише до релігії методологічно неправильно: вирішальними є також держава, рента, клас, ресурси і кордони.

Типи політичних систем

Формальна форма правління не вичерпує різноманіття режимів та рівня державної спроможності

Монархії

Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт, Бахрейн, Оман.

Часто спираються на ресурсну ренту, династичну легітимність, централізоване перерозподілення.

Республіки

Туреччина, Єгипет, Іран, Ірак, Сирія, Йорданія?*

Республіканська форма не означає однакового рівня демократичності або інституційної стійкості.

Гібридні моделі

Поєднання виборчих процедур, силових центрів, партій, релігійних інститутів, кланів та зовнішнього патронажу.

Крихкі або contested states

Сирія, Ємен, Ліван, Палестина — різні форми обмеженого суверенітету та фрагментованого контролю.

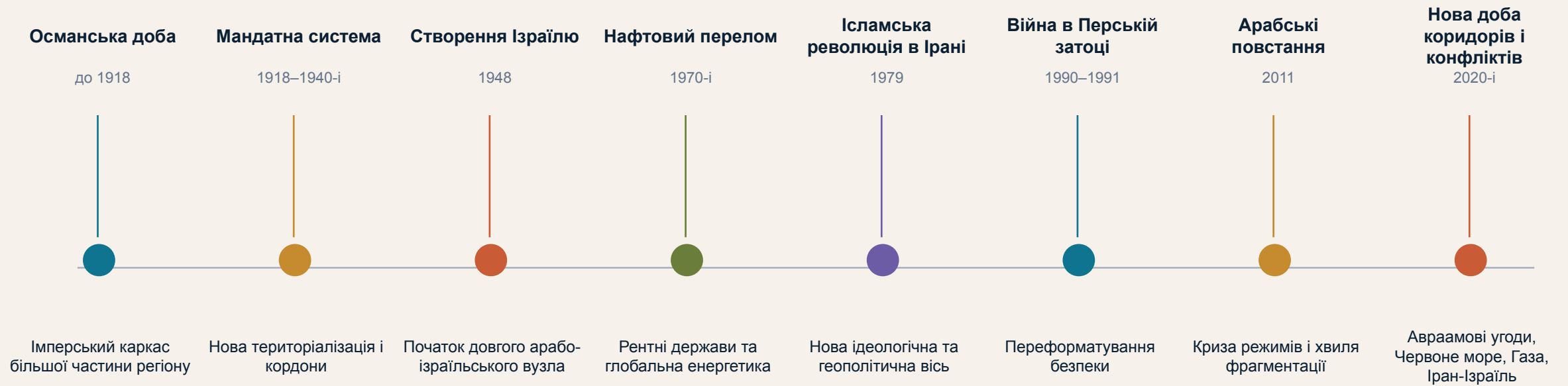
Педагогічна примітка

Для країнознавства корисніше порівнювати не лише форми правління, а й:

• джерела легітимності; • роль силових структур; • ступінь централізації; • взаємодію держави з рентою, релігією та зовнішніми покровителями.

* Йорданія є монархією; тут вона згадана тільки як приклад обережності щодо спрощених типологій.

Історичний таймлайн: від імперських просторів до сучасної регіональної системи

Ключові конфліктні вузли

Сучасний Близький Схід — це не один конфлікт, а накладання кількох взаємопов'язаних контурів

Структурний принцип

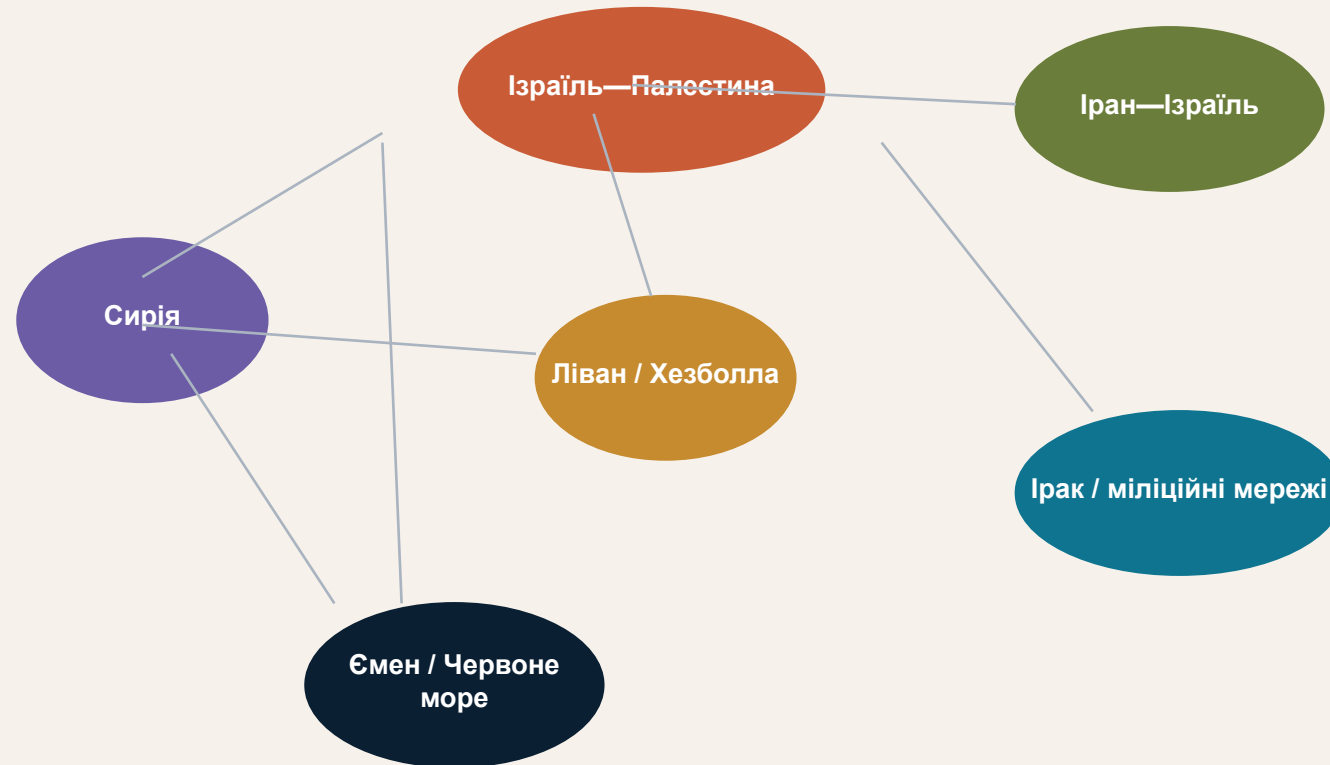
Кожен вузол має власну логіку, але вони з'єднані через кордони, проксі-акторів, маршрути та зовнішні держави.

Чому це важливо

Ескалація в одній точці часто перетікає в іншу — через ціни на енергію, міграцію, ракети або морську безпеку.

Методична порада

Студентам варто відрізняти локальні причини конфлікту від його регіональних ефектів.

Зовнішні актори та геополітичне накладання

Близький Схід — це простір не лише внутрішньорегіональної, а й глобальної конкуренції

Висновок

Зовнішні актори не просто втручаються в регіон, а вбудовані в нього через бази, енергетичні контракти, маршрути, кредити, зброю та дипломатичні посередництва.

Стратегічні морські вузькості

Транзитна географія робить регіон критичним для енергетики, контейнерних перевезень і глобальної торгівлі

Ормузька протока

У 2024 р. через неї проходило близько 20 млн бар./добу нафти, а також приблизно 20% світової торгівлі LNG.

Баб-ель-Мандеб

Потоки нафти через протоку різко впали: у 2024 р. через серйозні безпекові ризики вони були значно нижчими, ніж у 2023 р.

Суец

Суецький канал обробляв близько 12–15% світової торгівлі у 2023 р.; перебої в Червоному морі швидко транслюються у фрахт і ціни.

Вода—енергія—продовольство: базовий трикутник залежностей

Водний дефіцит

Кліматичне висушення, швидке зростання міст та аграрний тиск роблять воду однією з найжорсткіших структурних меж розвитку.

Енергетичне рішення

Нафтогазова рента дозволяє фінансувати опріснення, охолодження, інфраструктуру і продовольчий імпорт, але водночас поглиблює залежність від енергетики.

Геоелекономічний висновок

Для багатьох країн регіону продовольча безпека є не аграрною, а логістично-фінансовою проблемою: хто контролює порти, валюту і морські маршрути, той контролює імпорт.

Країни Перської затоки: rentier-state, але вже не лише rentier-state

GCC країни будують диверсифікацію поверх старої ресурсної моделі

Саудівська Аравія

найбільший політико-економічний центр GCC; Vision 2030, мегапроекти, промислова політика

ОАЕ

логістика, авіація, фінанси, глобальні міста і державний капітал

Катар

газ, LNG, суверенні фонди, медіа та дипломатичне посередництво

Кувейт

високі доходи, але повільніша інституційна перебудова

Оман

балансування між реформами, логістикою і зовнішньополітичною гнучкістю

Бахрейн

фінансові послуги й тісна інтеграція в безпекову архітектуру Затоки

Порівняльний висновок

GCC країни зберігають рентну основу, однак дедалі активніше інвестують у не-нафтові сектори, FDI, порти, туризм, виробництво, цифрові сервіси та великі урбаністичні проекти.

Іран: континентальна держава сили

Для аналізу регіону Іран важливий одночасно як цивілізаційний, військово-політичний та енергетичний центр

Географія

Велика територія, вихід до Каспію та Перської затоки, контроль над підходами до Ормузу.

Політична модель

Ісламська республіка з особливою комбінацією релігійних і державних інститутів влади.

Економіка

Санкції, валютний тиск, але водночас значний внутрішній ринок і ресурсна база.

Регіональна вага

Проксі-мережі, ракети, дрони, контроль за ескалацією.

Що має побачити студент?

- Іран — не «додаток» до арабського світу, а окремий центр сили з власною історичною логікою.
- Його стратегія поєднує територію, ідеологію, асиметричні інструменти та енергетичні важелі.
- Санкційний режим впливає на економіку, але не скасовує геополітичної ваги держави.

Ізраїль і Палестина: простір асиметрії та символічної щільності

Кейс, без якого неможливо зрозуміти політичну географію регіону

Ізраїль

Держава з високотехнологічним сегментом економіки, значним військовим потенціалом, сильною зовнішньою підтримкою та винятковою символічною вагою Єрусалима.

Палестинські території

Простір із високою політичною фрагментованістю, обмеженнями мобільності, залежністю від кордонів, гуманітарних режимів та зовнішнього фінансування.

Чому цей вузол центральний?

Бо він поєднує територію, ідентичність, релігію, право, безпеку і світову дипломатію.

Чому він не ізольований?

Бо його наслідки поширюються на Ліван, Сирію, Іран, Червоне море, світові медіа й ринки.

Методична обережність

У країнознавстві важливо відокремлювати опис фактичної асиметрії від нормативних оцінок.

Для студента головне — побачити одночасно три шари:

1) історико-територіальний; 2) безпековий; 3) гуманітарно-міжнародний. Саме їх поєднання робить цей конфлікт системним для всього регіону.

Левант: щільний простір держав, кордонів і залежностей

Йорданія

Відносно стійкий вузол між Затокою, Левантом та Палестиною; обмежені ресурси, але висока дипломатична і транзитна значущість.

Ліван

Конфесійна політична модель, фінансова вразливість, сильний зовнішній вплив і прикордонний ефект близькості до Ізраїлю та Сирії.

Сирія

Тривала війна, фрагментація контролю, руйнування інфраструктури та потужний регіональний spillover-ефект.

Ключовий висновок

Левант — це простір дуже високої щільності кордонів, міст, історичних центрів та зовнішніх втручань. Тут країнознавчий аналіз має бути максимально просторовим: хто з ким межує, через які порти та переходи рухаються люди, вода, товари, військова логістика й біженці.

Регіональна функція Леванту:

буфер

коридор

простір конфлікту

символічне ядро

Туреччина й Єгипет як «мости» регіону

Вони не завжди входять до вузького визначення Middle East, але майже завжди входять до його практичної геополітики

Туреччина

- Анатолійський «міст» між Європою, Чорним морем, Кавказом і Левантом.
- Велика економіка, військова вага і власна регіональна суб'єктність.
- Важлива для питань Сирії, курдського питання, енергокоридорів і Східного Середземномор'я.

Єгипет

- Контроль над Суецьким вузлом і зв'язок між Середземномор'ям, Червоним морем та Африкою.
- Велика демографічна маса і культурна вага в арабському світі.
- Роль у палестинському питанні, безпеці Червоного моря та газовій геополітиці Східного Середземномор'я.

Методичний висновок

Саме через Туреччину та Єгипет Близький Схід відкривається назовні — до Європи, Африки, Чорного моря, Суецького транзиту й ширших конфігурацій світової політики.

ЕКОНОМІКА БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Від нафтогазової ренти — до логістики, FDI, міграції та нових секторів

нафта і газ

Sovereign wealth

порти

авіахаби

FDI

туризм

міграція

ризики

Окремий блок нижче систематизує економічну типологію держав, енергетичну базу, транспортно-логістичні вузли, FDI, структуру праці та головні обмеження розвитку.

Типологія економік регіону

Для аналізу зручно відрізнити не «багаті» й «бідні», а структурно різні моделі

1. Експортери вуглеводнів

GCC, Ірак, частково Іран.

Ознаки:

- значна роль нафто- і газових доходів;
- сильна фіскальна централізація;
- залежність бюджету від енергетичних циклів;
- великі інфраструктурні проекти та фонди добробуту.

2. Диверсифіковані мости і хаби

Туреччина, Єгипет, Ізраїль, ОАЕ.

Ознаки:

- логістика, канали, порти, авіація;
- промисловість або технології;
- великі ринки чи стратегічне розташування;
- гнучкіша структура доходів.

3. Крихкі та залежні економіки

Ліван, Сирія, Ємен, Палестина, частково Йорданія.

Ознаки:

- залежність від допомоги, переказів, кордонів;
- руйнування інфраструктури;
- висока політична та безпекова вразливість.

Перевага такої типології

Вона допомагає пояснити, чому однакові події — наприклад, стрибок цін на нафту чи блокування морського шляху — по-різному впливають на різні країни регіону.

Чому вуглеводні все ще системоутворюючі?

Навіть за умов диверсифікації енергетична логіка залишається базовою

30% світового видобутку нафти

За оцінками IEA, регіон надав близько 30% світового видобутку нафти у 2024 р.

17% світового видобутку газу

Той самий регіон забезпечував близько 17% світового видобутку природного газу у 2024 р.

95% регіональної електрогенерації з газу й нафти

Енергетика самого регіону теж глибоко вбудована у викопне паливо.

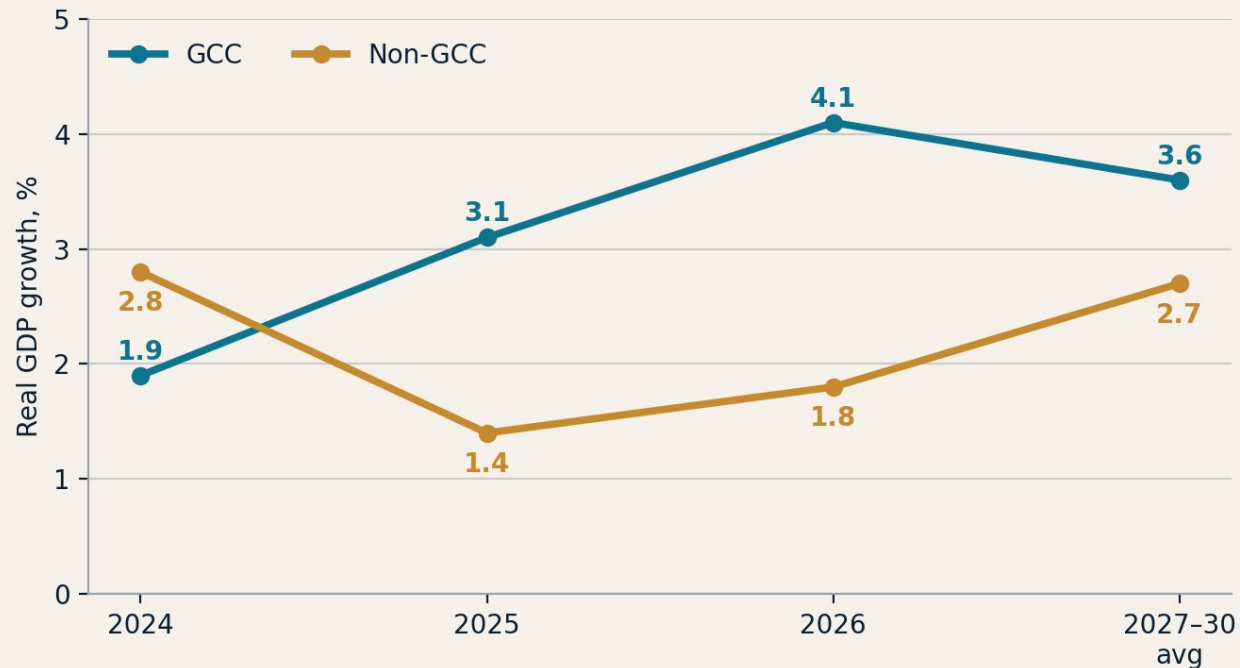
Що це означає для країнознавства?

- Рента формує бюджет, державні інвестиції, зовнішню політику і соціальний контракт.
- Енергетика визначає значення морських вузькостей і чутливість світового ринку до регіональних криз.
- Диверсифікація в GCC іде не замість енергетичної моделі, а завдяки ресурсам, створеним цією моделлю.

Експортери нафти: економічні траєкторії дедалі

більш розходяться

Адаптація графіка IMF показує відмінність між GCC та не-GCC експортерами

GCC

IMF очікує посилення зростання в 2025–2026 рр., але слабше, ніж передбачалося раніше: впливають квоти ОПЕК+, ціни та обережніша інвестиційна динаміка.

Не-GCC експортери

Їхня траєкторія більш вразлива до санкцій, конфліктів, бюджетних обмежень і відсутності такої ж глибини диверсифікації.

Головний висновок

Сьогодні «економіка Затоки» — це не просто «економіка нафти»: вона дедалі більше спирається на не-нафтову активність, інвестиції та великі державні проекти.

Економіка маршрутів: як вузькості транслюються у світові ринки

Ормуз → енергія

20 млн бар./добу нафти у 2024 р. і близько 20% світової торгівлі LNG. Будь-яка ескалація тут = негайний ціновий шок.

Баб-ель-Мандеб → страхування та rerouting

Падіння потоків через Червоне море означає довші маршрути навколо Африки, вищі страхові ставки і затримки.

Суец → глобальна торгівля

Коли страждає Суецький коридор, ефект відчують контейнерні перевезення, ціни і ланцюги постачання далеко за межами регіону.

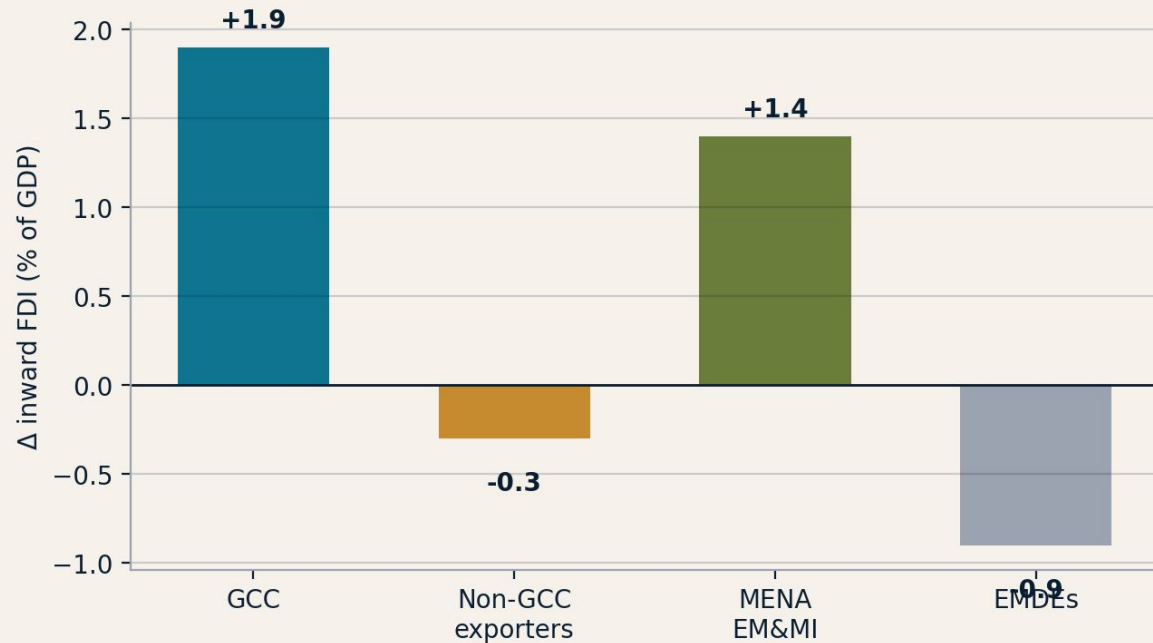

Три канали передачі шоку

1) ціна енергії; 2) вартість логістики і фрахту; 3) макроекономічна невизначеність. Саме тому навіть локальні військові події в регіоні часто стають глобальними економічними новинами.

інших

IMF фіксує помітне розходження інвестиційних траєкторій

Після пандемії GCC ≈ 2 п.п. ВВП за inward FDI

IMF прямо пише, що всі GCC економіки залучили значні FDI, а сукупний приріст становив майже 2 відсоткові пункти ВВП.

Куди йдуть інвестиції?

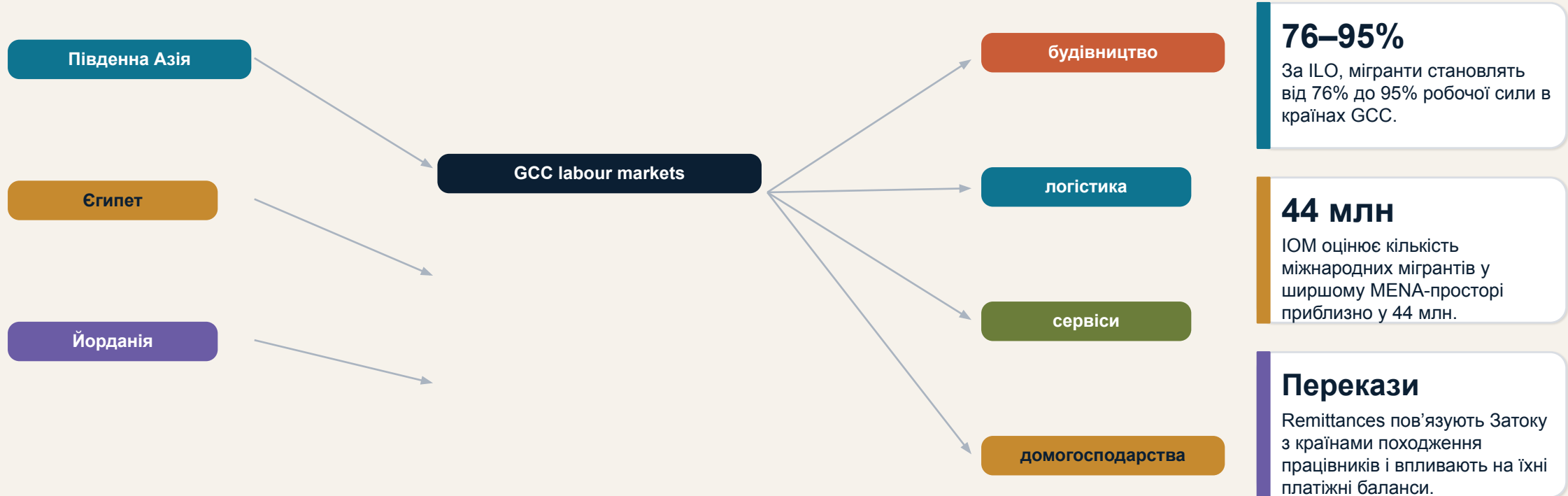
Найбільші потоки припадають на manufacturing, transport and storage, wholesale-retail trade — разом понад 50% FDI deals.

Що це означає

Диверсифікація тут не риторика: вона materializes у фізичній логістиці, міській інфраструктурі та нових секторах, хоча рентна основа не зникає.

Праця, міграція, перекази

Регіон є не лише експортером енергії, а й одним із найбільших вузлів міжнародної трудової мобільності

Нові сектори поверх старої ренти

Диверсифікація означає розбудову нових функцій, а не відмову від ресурсної основи

Логістика

порти, вільні зони, сухі порти, авіахаби

Фінанси

суверенні фонди, офшорні/регіональні фінансові центри

Туризм

паломництво, міський туризм, mega-events, узбережні кластери

Технології

цифрові сервіси, оборонні технології, smart-city agendas

Відновлювана енергетика
сонце, водень, energy transition as strategy

Аналітичний підсумок

Нова економіка регіону не скасовує нафту й газ, а використовує їх як фінансову платформу для перетворення міст, транспорту, технологій, промислових зон та туристичних кластерів. Саме тому економічна географія Близького Сходу сьогодні є мірою переходу, а не заміни.

Структурні обмеження розвитку

Поза доходами від енергетики регіон зіштовхується з системними ризиками

Ризик-матриця

	ГСС	Мости	Левант	Крихкі держави
Водний дефіцит	середній	середній	високий	високий
Молодіжна зайнятість	низький	середній	високий	високий
Борг / фінансовий тиск	низький	середній	середній	високий
Конфліктна вразливість	низький	середній	високий	високий
Інституційна нерівномірність	низький	середній	середній	високий

Ключова думка

Навіть найуспішніші кейси регіону живуть у середовищі природних обмежень, а найвразливіші кейси страждають від подвійного навантаження: конфлікту плюс інституційної слабкості.

Порівняльний dashboard: шість ключових держав

Не всі країни виконують однакову функцію в регіональній системі

Країна	Функція	Сильна сторона	Головне обмеження
Саудівська Аравія	енергетичний центр + регіональна політика	масштаб ресурсів і капіталу	залежність від циклів нафти
ОАЕ	глобальний хаб	логістика, фінанси, міста	екстериторіальна вразливість маршрутів
Іран	континентальна сила	територія, населення, геополітика	санкції та конфронтація
Ізраїль	технологічно-безпековий центр	інновації та військова спроможність	постійна безпекова напруга
Туреччина	міст і автономний полюс	велика економіка й транзитне положення	макро- і безпекові коливання
Єгипет	Суецький вузол і демографічний гігант	канал, ринок, культурна вага	ресурсний та соціальний тиск

Як читати цю таблицю

У країнознавстві порівнюємо не «хто сильніший», а яку системну функцію виконує кожна держава і які обмеження з нею пов'язані.

Сценарії до 2030 року

Три логіки майбутнього, які варто обговорювати зі студентами

1. Керована диверсифікація

GCC прискорює перебудову економіки; транспортні маршрути стабілізуються; логістика, промислові зони та нові інвестиції зменшують відносну залежність від сирової нафти.

2. Інерційне продовження

Нафта і газ лишаються базою, диверсифікація просувається нерівномірно, конфлікти не зникають, але й не перетворюються на повне регіональне руйнування.

3. Ескалаційний сценарій

Маршрути стають менш безпечними, конфлікти розширюються, страхування і фрахт дорожчають, вода та міграція посилюють соціальний тиск.

Навчальний висновок

Найреалістичніше мислити Близький Схід як регіон переходу: він одночасно змінюється й несе інерцію старої ресурсно-безпекової архітектури.

Ключові висновки

- Близький Схід — це регіон стику географії, цивілізацій, маршрутів і ресурсів, а не тільки регіон конфліктів.
- Його простір структурований субрегіонами: Затока, Левант, Іран—Ірак, Туреччина і Єгипет як мости.
- Економічно регіон лишається системно пов'язаним із нафтою й газом, але GCC активно переходить до складніших моделей.
- Ормуз, Баб-ель-Мандеб і Суец пояснюють, чому місцеві кризи часто мають глобальний економічний ефект.
- Вода, молодіжна зайнятість, міграція і державна спроможність є не менш важливими, ніж енергетика.
- Для країнознавства найпродуктивніший підхід — бачити взаємодію простору, держав, суспільств, ренти й маршрутів.

Питання для обговорення зі студентами

1

Чи можна сьогодні описувати Близький Схід лише як «нафтогазовий регіон»?

2

Який із трьох морських вузлів є найчутливішим для світової економіки і чому?

3

Що є сильнішим чинником трансформації регіону: молоде населення, диверсифікація чи зовнішній тиск?

4

Чому Іран, Ізраїль, Саудівська Аравія, Туреччина й Єгипет виконують різні системні ролі?

5

Як водний дефіцит впливає на економічну і політичну географію держав регіону?

6

Який сценарій розвитку регіону до 2030 р. ви вважаєте найімовірнішим?

Джерельна база презентації

Основні матеріали, на яких побудовано слайди

1. Відеоматеріали, надані замовником:

- <https://www.youtube.com/watch?v=BMTyV1k3yhM>
- <https://www.youtube.com/watch?v=jXL5EHgUDdU>

2. Міжнародні економічні та енергетичні джерела:

- IMF, Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia, May 2025: <https://www.imf.org/-/media/files/publications/reo/mcd-cca/2025/may/english/text.pdf>
- World Bank, Middle East and North Africa Economic Update, April 2025:

<https://www.worldbank.org/en/region/mena/publication/middle-east-and-north-africa-economic-update-archiveapril2025>

- World Bank, Building a Water-Secure Future in the Middle East and North Africa, 2025:

<https://www.worldbank.org/en/news/immersive-story/2025/04/09/building-a-water-secure-future-in-the-middle-east-and-north-africa>

- IEA, Middle East region profile: <https://www.iea.org/regions/middle-east>
- IEA, World Energy Investment 2025 — Middle East: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2025/middle-east>
- U.S. EIA, Strait of Hormuz oil flows, 2025 note with 2024 data: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=65504>
- U.S. EIA, Strait of Hormuz LNG flows, 2025 note with 2024 data: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=65584>
- U.S. EIA, Bab el-Mandeb oil flows, 2024: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=63446>

- UNCTAD, Red Sea, Black Sea and Panama Canal disruptions, 2024:

<https://unctad.org/news/red-sea-black-sea-and-panama-canal-unctad-raises-alarm-global-trade-disruptions>

3. Демографія, урбанізація, міграція:

- United Nations, World Population Prospects 2024: <https://population.un.org/wpp/>
- UN-Habitat / Arab States urbanization materials, 2024: <https://unhabitat.org/arab-states-region>
- IOM/Regional Development Hub, Sustainable Cities, Thriving Migrants (MENA), 2024:

https://mena.iom.int/sites/g/files/tmzbd1686/files/documents/2024-02/mena-cities_rdh.pdf

- UNICEF MENA, Generation 2030 report: <https://www.unicef.org/mena/media/41411/file/mena-gen2030.pdf>
- IOM, MENA region on the move, 2025: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2025-065-r-iom-rom-mena.pdf>
- ILO, migrant workers across the South Asia–GCC corridor, 2025:

<https://www.ilo.org/resource/news/new-ilo-programme-set-advance-social-protection-migrant-workers-across>

4. Картографічна основа для авторських карт: Natural Earth lowres country boundaries (used to generate original regional maps shown in the deck).